

Literatur — IRODALOM — Littérature.

(Beküldött könyvek. — Eingesandte Bücher.)

Szabó Kálmán: *Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei.* (Kecskemét th. város múzeumának ásatásai). 631 képpel. Bibliotheca Humanitatis Historica A Museo Nationali Hungarico Digesta. A Magyar Nemzeti Múzeum Művelődéstörténeti Kiadványai. III. Szerkesztik: gróf Zichy István és Domonvöszky György. Országos Történeti Múzeum, Budapest, 1938., 4°, 135 l. Magyar és német szöveggel.

A magyar régészek főfeladatuknak azt tartották, hogy az őskortól kezdve, legfeljebb az Árpád-korig terjedő idők temetőit, vagy telephelyeit tárják fel. Ami a középkorból, vagy annak végétől való volt, azzal már nem igen törődtek. Ez alól kivétel egyedül a kecskeméti múzeum. Itt tíz esztendőn keresztül folyt az ilyen irányú kutatómunka, nagy hasznára úgy a magyar művelődéstörténetnek, mint a magyar tárgyi néprajznak.

Az első Árpád-kori királyaink idejében keletkezett magyar községeknek, az eddigi kutatások szerint, majdnem kivétel nélkül, az 1242. évi tatárpusztítás vetett véget. Ezt nemcsak a Duna-

Tisza közén, Kecskemét körül látjuk, hanem a Tisza felsőfolyása körül, Muhi város táján, a Körös mentén, Gyula vidékén, a Dunamellékén, Tolna megyében és legújabbán, a Csanád megyei kutatások során, a Szárazér mentén húzódó községeknél.

Az ilyen irányú kutatómunka legelőször Kecskemét környékén indult meg. Ezek az ásatások azt igazolták, hogy a tatárjárás nyomán, a XIII. században elpusztult községek ugyanabban a században nem épültek újra. A letelepedés első nyomait szerző nem a természetnyújtotta védett területeken (Ballóság, Alsómonostor, Orgovány, Berényibene, Kunkerekegyháza, stb.) találta meg, hanem ott, ahol az állatok számára közel volt az itatóhely és a jószágtartó gazdálkodásnál feltétlenül szükséges szárnyék építésére, és tüzelésre alkalmas nád. A későbbi települések viszont olyan helyeken voltak, amelyeket csak az év bizonyos szakában lehetett megközelíteni (Ágasegyháza, Bene, Mizse, stb.), máskülönben vízzel, nádasokkal, sziget, vagy félszigetszerűen körül voltak véve.

Szerző, a XII–XIII. századi tele-

pülek tárgyi emlékeit tárgyaló fejezetében a Kecskemét-árvaházi, aranyegyházi, tiszaugi, alsómonostori és mórégáti határrészekben feltárt lakóhelyek tatárjárás előtti emlékeit mutatja be. E helyeken a lakóhelyek egymástól igen messzire feküdtek, s a pásztorkodó lakosság tulajdonképpen csak téliszállások céljaira szolgáló köralakú, 6–8 m átmérőjű kunyhókat épített. Ezeknek falait nádból, fából állította össze és sárral tapasztotta be. A kunyhó közepén 80–100 cm átmérőjű kemence állott, amelynek fenekét cserépdarabokkal rakta ki és sárral tapasztotta le. A kornak legjellemzőbb tárgyi emlékei a befeléhajló peremű, üstalakú agyag-bográcsok, amelyek nyugaton egyáltalán ismeretlenek és keleti kapcsolatokat árulnak el; a ládavasalások pedig az első bútorok emlékeit őrizték meg. A kender feldolgozásáról tanúskodnak az orsógombok; a föld megmunkálásáról az ásópapucskok.

A bográcsok és a vöröses, vagy szürkisszínű kerámiás emlékeken kívül, előfordulnak a fenékbélyeges, korongon készült edények. A keresztalakú fenékbélyeg a leggyakoribb. Egy benei edényen állatalakos bélyeg van.

A Kecskemét-árvaházi telepen előkerült „vas-háromláb“-on kívül a sötét-rő kavicsok és a még ebből a korból eddig ismeretlen bronztál darabja alkotja a konyhafelszerelési tárgyak leltárát. Kronológiai szempontból fontos egy karperec nagyságú hajkarika, „amelynek egyik végére körömforma részecske volt erősítve, hogy a másik vége beakasztható legyen“. Ez képviseli — szerző szerint — a kora Árpád-kori, egyik végén laposra kalapált és S-alakban meghajlított hajkarikák és a XIV. századra jellemző hólyagos haj-

karikák között az átmenetet. Érmét csak Tiszaugon talált, amely a XII. századból való.

A következő fejezetben, ugyanebből a korból, a pálmonostori, felsőszentkirályi, kocséri, kunkerekegyházi, bócsai, felsőmonostori, benei, Fülöpszállás-kerekegyházi, lakiteleki, ágas-egyházi és a Berényi-benepusztai temetők tárgyi emlékeivel foglalkozik.

Az egyes temetők szokásos mellékletei közül, különös figyelmet érdemel egy kunkerekegyházi sírból előkerült fejesgyűrű, amelyen rovasíráshoz hasonló véset van. Benéről tömör, zöldszínű, üvegből készült karperec került a múzeumba; Bócsán, Felsőmonostoron és Kunkerekegyházán aranyszálakból szőtt pártadiszeket és pártavőv maradványokat sikerült megmenteni.

A temetési szokáshoz tartozik, hogy a halottak mellé edényeket raktak; a Berényi-Benepusztán, fenékbélyeges fazékban tyúkesontváz maradványok voltak.

Alpárról is, Aranyegyházáról is, egy-egy bronztál került elő. Ezeknek a bronztálaknak korát, a Kecskemét-árvaházi lakótelep bronztál töredékével egybevetve, a XIII. századra teszi a szerző.

Keleti kapcsolatokat jelentenek a tűzkészszégek. Viselettörténelem szempontjából a kúnok betelepülése nagyjelentőségű, mert az előző korok viseletét ők mentik át a tatárpusztítás, kiegészítve sajátos viseletükkel, a süveggel.

„Viselet a XIV. században“ c. fejezetben, két nagyobb temetőn: az ágas-egyházin és aranyegyházin kívül, a barcsi, benei, bócsai, mizsei, kerekegyházi, lajosi és más temetőkben előkerült tárgyi emlékeket mutatja be. Szinte magunk előtt látjuk a pompázó és előkelő ízlésű magyarságot: a kar-

pereenyi nagyságú, hólyagos, ezüstgömbökkel díszített hajkarikákkal, különböző alakú és nagyságú díszekkel, rozettákkal, fülesgombokkal (több esetben csörgős gombokkal), csatokkal díszített ruhákban, ujjakon sima és betűkkel vagy vésetekkel díszített, sokszor fejesgyűrűkkel. Az aranyegyházi sírokban, a csontváz mellén, gyakoriak az üvegtükröcskék is, amelyek ugyan csak ruhadíszül szolgáltak. A felsoroltak közül a ruhadíszek a legfontosabbak, mert díszítményei különböző nyugateurópai, főleg olaszországi kulturhatásokat árulnak el. Megállapítható, hogy a fémművesség kisebb emlékein ugyanolyan díszítőelemek szerepelnek, mint az építészet monumentális emlékein.

A halottakat majdnem minden sírban, koporsóba zárva, kisebb eltérésekkel, kelet-nyugati irányban fektetik. A koporsók ládaalakúak. Gyakoriak a gótikus ízlésű koporsó-vasalások, zá-
rak.

Viselettörténeti szempontból a kor legfontosabb és legbecesebb emlékei a párták és pártáővek. Szerző ezeket külön mutatja be. Utóbbiakat, a fémszálakból szőtt pártáővek kapcsán. Bartelles, illetőleg Bátky Zsigmond nyomán, hún hagyatéknak tartja. Ilyen pártáővek a felsőmonostori puszta-templom melletti és a kunkerekegyházi temetőből kerültek elő. Mindkét temető XII–XIII. századból való. Szerző ebből arra következtet, hogy az ilyen pártáővek viselete az alföldön általános lehetett. Hogy a XIV. századból hasonló övek eddig még nem kerültek elő, nem jelenti azt, „...hogy ebben a korban sem a nők, sem a férfiak nem viseltek fémszálakból szőtt, vagy ezüst lemezekkel díszített bőróvet, hanem selyemből, vagy más ruhanemű anyagból készült öve-

ket hordtak“. (47. lapon.) Abból a tényből, hogy a XV. századi temetőkben a fémszálas pártáőveket ismét megtaláljuk, valószínűnek tartjuk, hogy azokat a XIV. században is viselték, bár ezt eddigi ásatásaink még nem igazolták.

A párták és pártáővek diszei a legkülönbözőbbek. Legtöbbjük vékony, rosszezüstből való lemezből készült, nem ritkán aranyozottak és gótikus díszítésük van. A pártadíszek között rozettás, félgömbformájúak vannak, de találunk olyanokat is, amelyek át-tört díszítésűek, vagy gót betű díszesek. Egy aranyegyházi leány sírjában szalagra varrt ezüst lemezeket talált. A pártá fejlődés történetében a fémspirálisokból fonott, virágszirom alakú díszek jelentik a következő fokozatot. Ilyeneket Szabó Kálmán a XVI. századi kerekegyházi, baracsi és mizsei sírokban talált. (Előfordultak ezek az általunk feltárt kaszaperi és mezőkövácsházi temetőben is). Figyelmet érdemelnek a gyöngyös párták is, amelyek a XVII–XVIII. századig megvannak (Kecskemét-kistemplomtéri temető).

Nagy változatosság van a különböző pártáővekben. A bőryanagra lemezes díszeket erősítenek, amelyek ugyancsak széles skáláját mutatják be a kor ízlésének. Románkori díszítőelemet csak a benei LI. sír pártáővé-
n látunk (emberfejű oroszlán), a többiek gótikusak. Díszítik az övek csatlemezeit, szíjvégeit. Az övek csatlemezein ott vannak a gótikus I-betűsorok, sőt az ismert *ih*te felirattal ismételtlen találkozunk.

Pártáöv díszeket nemcsak fémből, hanem csontból is készítettek. Csontból faragták a szíjvégeket is. Egy felsőszentkirályi, Nagy Lajos-kori vitéz sírjából olyan pártáöv garnitúra

került ki, amelynek díszeit tömör ezüsből készítették és aranyozták.

A mű második része a XVI. századi magyar lakóház kérdésével és a házakban talált tárgyi néprajzi emlékekkel foglalkozik. Lakóházakat Lakitelken, Mizsén, Baracson, Benén, Kerekegyháza, Jakabszálláson tárt fel a kecskeméti múzeum. Valamennyi kétosztású és mindegyikben volt kemence. A házak 9–15 m hosszúak, szélességük 4–6 m. Bejáratuk dél, vagy délkelet felől állott. A kétosztású ház egyik fele szoba, a másik konyha volt. A kemencét mindig a szobában találta, tűzhelyet viszont csak a konyhában figyelhetett meg. Nem volt azonban ritka, hogy a konyha falából kiindulva, második kemence is volt (nyári kemence). Mindkét kemencét a konyhából fűtötték. A kemencéről, kemence-szemekről, szerző külön fejezetet ír.

A ház falait agyagos földből készítették, alapfalainak vastagsága 15–45 cm. Szerző valószínűnek tartja, hogy a falakat nádból, vagy vesszőből fonták és azt betapasztották. (Feltevését a mi, mezőkovácsnézi ásatásainkkal igazolhatjuk.)

A ház ajtókon vasalások és zárok voltak. Kívülről a konyhába lehetett belépni. A konyha tűzhelyét a ház földszintjében rakták, amely körül gyakran konyhaedények voltak. A szobába a konyhából lehetett bejutni. Az itt levő kemence ugyancsak a ház földszintjén állott. A szobákban gyűszű, tű, olló, orsógomb és üvegedény töredékek és ládavasalások gyakoriak voltak.

A kétosztású ház végében gyakran istálló is állott; falait nem földből építették. Innen zabla, patkó, jászolkarika, pányvakaró-vasalás, illetve ezek töredékei kerültek elő.

A ház közelében, nem ritkán pince, vagy verem volt.

A háztartási eszközök közül a konyhaedényeknek különböző formáit ismerjük meg. Szerző bemutatja a grafitos főzőedényeket, a mai vászonfazekainkhoz hasonló, belül vékony, sárgás mázzal bevont korsókat. Gyakoriak a kanesóformájú edények, köcsögök, bögrék, szilkek, talak, edényfedők. Díszítésük legtöbbször hullámvonalas, nem ritkák az olyan edények, amelyeknek falát pecsételőhengerrel díszítették. Gyakoriak a festett edénytöredékek.

A konyha felszerelési tárgyak között mindig voltak sótörő kavicsok, teknőkaparók, fenőkövek, kovácsolt vas nyársak. Majdnem minden házban voltak kések, amelyek között gyakoriak az olyanok, melyeknek nyelét esontlemezzel, esetleg gyöngyház lemezzel borították. A kanál kagylóból készült, fanyéllal.

A szerszámok a mezőgazdaságra és állattenyésztésre vallanak; állatbillegzők, lóvakarók, patkók, zablák, békók, marhaérvágók, fokosbalták, szénahúzó, vasvillák, kaszák, kaszakalapások, fenőkövek, sarlók, ásók, kapák, szekercék, fűrók, szaluk. A kececsontok, kecekövek, hálónéhezékek azt bizonyítják, hogy a lakiteleki halászház ismerték a guszakecét, nagyhálót és fentőt.

Szerző, művének végén, a feltárt borbácsszállási, benepusztai, felsőmonostori, mizsei, baracsi, kerekegyházi templomok alaprajzait mutatja be és ismerteti az előkerült faragott köveket. Egy benepusztai faragott kövön megmaradt falfestmény-töredékének képét is közli.

Nagy szolgálatokat tett Szabó Kálmán a magyar művelődéstörténetnek, amikor a Kecskemét-környéki magyar középkori telephelyeket, templomokat és temetőket és azok anyagát gazda-

gon illusztrált munkájában ismertette. Munkája az ismertetett korokra nézve alapvető és nem nélkülözheti sem a régész, sem a néprajzi szakember.

Dr. Bálint Alajos.

Cs. Sebestyén Károly: *Szeged középkori templomai.* (60 ábrával). A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. VIII. Szerkeszti: Cs. Sebestyén Károly. Kiadja a Somogyi Könyvtár és Városi Múzeum, Szeged, 1938. 8°, 131 lap. Német kivonattal.

Valahány település van alföldünkön, azokat mind magasabb helyeken, kisebb-nagyobb kiemelkedéseken, vízszabályozások előtti szigeteken találjuk meg. Természetes, hogy a középkorban települt Szegedet is ilyen kiemelkedő helyre építették. Három szigeten, a felsővárosi Felsewzygeth-en, az alsóvárosi Alszegeden és a mai belváros helyén álló Palánkon rakták le a mai Szeged alapját. Ezek a szigeteken építik fel a templomokat is.

A szegedi templomoknak történetét mutatja be szerző — évek hosszú során át tartó anyaggyűjtése alapján írt — alapos munkájában.

Idők folyamán hat templom állott Szegeden. Ezek közül ma már csak egy, az alsóvárosi Havi Boldogasszony-templom van meg.

A legrégebbi, a Vár-templom, a múlt században lebontott várban állott. Alaprajza ismeretlen, csak faragott kövei maradtak meg. A kövek azt mutatják, hogy a templomot a XI–XII. századra jellemző román stílusban készítették fel. Először a XI. század végén, a kunok dúlásakor, másodszor a XIII. századi tatárjáráskor pusztították el.

A másodikat, Szent Erzsébet-tem-

plomot, csúcsíves stílusban, ugyancsak a vár területén építették. A templomról egy 1686-ból származó rajz ad megbízható képet. A török megszállás alatt mecsetnek használták. Megmaradt köveiből megállapítható, hogy ez lehetett a város legszebb csarnoktemploma, amelynek díszes szentségháza is volt. A XVIII. században rombolták le, s köveit a várfalába építették.

A harmadikat, Szent Demeter-templomát, a Palánkban emelték. Nagy érdeme szerzőnek, hogy a templom bontása alkalmával, 1925-ben, tisztázhatta a Demeter-templom különböző építési idejét. Megállapította, hogy tulajdonképpen hat különböző alakja volt a templomnak a lebontás előtt. Első alakjában, a XI. században állott és egyhajós volt, a XIV. században háromhajós csarnoktemplommá alakították át. Zsigmond király idejében újabb kórussal és szentéllyel bővült, a XV. században pedig szentélykörüljárós templommá alakult. Végül a XVIII. századi barokk ízlés adta meg és ebben az alakjában került lebontásra. A lebontás alkalmával a templom tornyát sikerült szerzőnek megmentenie. A torony nyolcszögletű és — sok ellenkezés után — műemlékké nyilvánítva, a Fogadalmi-templom előtt, baloldalt, ma is áll. A torony legközelebbi rokonságát a franciaországi toulous-i Saint Sernin és a l'Eglise des Jakobins templom tornyaival mutat. Ezeknek a tornyoknak építőanyaga ugyancsak téglák és alul négy, felül nyolcszögletesen vannak megépítve. A nyolcszögletes részen, emeletenkint, minden oldalon, páros ablakok állanak, amelyeket „en mitre” ablakzáródással képeztek ki. A csúcsíves stílusnak ezen első elemeit hozzáunk franciaországi szerzetesek hozták, s a Demeter-templom tornyát, francia min-